

Henry James–Edith Wharton

LEVELEK

Vallasek Júlia fordítása

„Életem néhány legemlékezetesebb óráját az ő fedele alatt töltöttem. Attól a pillanattól kezdve, hogy befordultam a füves kis utca sarkán, amely zömök téglaházak között meredeken emelkedett fölfelé, és felső végén megpillantottam a kerti szoba neoklasszikus, széles ablakát, a felszabadultság boldog érzése lett úrrá rajtam. Igen, ő állt ott a küszöbön, bő ruhás, súlyos alakja mögött háttérként a fehér faborítású hall, tele régi metszetekkel és zsúfolt könyvespolcokkal. Széttárt karral, hunyorogva áll, egész a kocsiig lesétál, színlelt meglepetéssel és színlelt szerénységgel azt kiabálja, hogy igazán méltatlan e látogatásra. Valóságos szertartás volt Lamb House-ba megérkezni, szertartás, amely ezekkel a hangos szavakkal kezdődött, és a hall szőnyegének közepén egy hatalmas öleléssel és két ünnepélyes csókkal végződött. Aztán kart karba öltve, a tölgyfa borítású reggelizőszobán keresztül sétáltunk ki a kert gyér, letaposott gyepeire, a rendetlen virágágyások közé.”

A fenti jelenet házigazdja a hatvanas éveit taposó agglegény, Henry James, a vendég pedig Edith Wharton, a korabeli amerikai irodalom grande dame-ja, maga is tehetséges író. Furcsa pár. Nem szerelem fűzte össze őket, hanem barátság. Mindketten amerikaiak, mégpedig az amerikai intellektueleknek abból a csoportjából, akik nem érzik jól magukat az Államokban, és Európában keresik azt a kultúrát, kihívást és hagyományt, ami New Yorkból vagy Bostonból hiányzik. Megismerkedésük idején, a huszadik század első éveiben Henry James már tekintélyes írói pályája vége felé jár, több évtizedig tartó kozmopolita életvitel után telepe-

dett le az angliai Sussexben. Barátok, rajongók veszik körül, ugyanakkor sokasodnak a panaszok, betegségek, elhalnak rokonok, barátok, s így egyre gyakrabban éri magát magányosnak, száműzöttnek. A nála jó húsz évvel fiatalabb, még kezdő írónak számító Edith Wharton a régi New York-i arisztokrácia sarja. Életmódja ekkor még nem nevezhető kozmopolitának, inkább csak sokat utazgat, majd 1907-ben ő is otthagyja Amerikát, Párizsba költözik. Ízig-veéig modern, nagyvilági nő, akit alapos műveltsége és nem utolsósorban írói tehetsége különböztet meg a szokványos kékharisnyáktól. Férjes asszony, aki éppen Henry Jamesen keresztül ismerkedik meg élete nagy szerelmével, a műfordító, kritikus William Morton Fullertonnal. Levelezésük tanúsága szerint a házasság válságának, a szerelem hullámvölgyeinek idején Henry James lovagias jó barátként áll mellette, tanácsol, biztat.

Ismeretségüket a James-írásokért rajongó Edith Wharton szorgalmazza, első szövegeit elküldi a Mesternek. A levélkapcsolat csak évek múltán, 1903 decemberében válik személyes ismeretssé. Edith Wharton az *A BACKWARD GLANCE* (VISSZAPILLANTÁS) című, 1934-ben megjelent emlékiratában beszámol arról, hogy kettőjük találkozása ilyen-olyan okokból kétszer is megghiúsult (1885-ben Párizsban, 1890-ben Velencében kerültk el egymást), holott ő mindkét alkalomra ruhát, kalapot csináltatott.

Kettőjük barátságát nemcsak a hasonló léthelyzetből fakadó tapasztalatok, a több-

nyire Európában élő amerikaiakból álló közös baráti kör és az azonos érdeklődés erősítette, hanem a hasonló észjárás is. Henry James egy 1910-ben írott levelében így vall erről a szellemi kapcsolatról: „Csodálatos, hogy mindig együtt fordulunk, egyre közelebb egymáshoz, soha nem különülve el, hogy a fürge észjárás és édes egyetértés gyakorlásában az idők végezetéig megbízhatunk magunkban és egymásban.” Edith Wharton pedig úgy érzi, egyformán hangolt humoruk jelentette a barátság alapját: „Talán a hasonló humorérzék alapozta meg kapcsolatainkat. A nyílt eszű emberek kapcsolatához elengedhetetlen, hogy a humorérzék és az ironia mindkét fél esetében egyformán legyen hangolva, így aztán bármilyen kérdés kerülné terítékre, pillantásuk jelzőfényként kapaszkodik egymásba. Bár sok mindenben különbözünk, ebben az értelemben minden barátom közül Henry James állt hozzám a legközelebb.”

Edith Wharton James haláláig megértő barát maradt. Fiatalabb lévén, az új kor levegőjét vitte James világába, agilis szervezőként segítette az író amerikai, európai utazásai során, számos figyelmességével (kölcsonadott autóval, kirándulással stb.) színesebbé, mozgalmasabbá tette az életét. 1911-ben erőteljesen lobbizott annak érdekében, hogy barátja és mestere megkapja az irodalmi Nobel-díjat, de nem járt sikerrel, a díjat végül Maeterlinck kapta. Henry James viszont értő és figyelmes olvasója, ugyanakkor kritikus is a korai Wharton-regényeknek, -elbeszéléseknek. Bizonyos fokig talán egykori önmagára ismert a fiatalabb pályatárs munkáiban, ezért is szorgalmazza oly nagyon az „Amerika-témát”, a jellegzetes amerikai létformák, mentalitások, élethelyzetek irodalmi ábrázolását.

Edith Whartont gyakran érte az a kritika, hogy stílusa „felhígított James”. Valóban hatással volt rá James prózája, de inkább csak a korai – az utolsó tíz év James-könyveit (A GALAMB SZÁRNYAI-t és más fontos munkákat beleértve) saját bevallása

szerint túlbonyolítottnak érezte, nem szerette. Wharton a huszadik század eleji amerikai próza egyik méltatlanul háttérbe szorult alakja, legjobb munkáiban (AZ ÁRTATLANSÁG KORA – nemrég jelent meg magyarul –, ETHAN FROME) ötvöződik a finom lélekrajz, az éles ironia és a tárgyi világ kézzelfoghatóan pontos, már-már érzéki megjelenítése.

Levelezésüknek voltaképpen csak a fele maradt fenn, mivel Henry James depressziós hangulatában (vagy más okokból?) 1909-ben, majd 1915-ben elégette személyes levelezésének tekintélyes részét, így Edith Wharton hozzá írott leveleit is. Megmaradtak viszont a nagyvilági hölgyhöz és megértő baráthoz írott, helyenként a gáláns utalásokat és erotikus célzásokat sem mellőző James-levelek és néhány, többnyire beszámoló jellegű Wharton-levél, tiszteletteljes „Kedves Mester” megszólítással.

Az alábbi válogatás a levelezést közreadó 1990-es kiadás alapján készült.¹

V. J.

¹ Henry James–Edith Wharton: LETTERS 1900–1905. Ed. Lyall H. Powers. Weidenfeld & Nicholson, London, 1990.

Lamb House, Rye
1900. október 26.

Kedves Mrs. Wharton,

dacolva a tiltással, megköszönöm Önnek mind a levelét, mind pedig a remek kis philadelphiai történetet.² Ez utóbbi csodásan kiélezett, pontos, nagyon szellemes, talán csak a férj valóban elviselhetetlen terheiről nem esik elég szó. Ön természetesen azt válaszolhatná erre a kifogásra, hogy mindennek két oldala van, hogy képtelenség hat-ezer szóban mindent elmondani, hogy az ember kénytelen válogatni (à qui le dites-vous?) [*nekem mondja?*], és hogy Millicentnek és lovagjának teljes mellőzése még mindig a kisebb rossznak bizonyult, mint az a legjobb esetben is zavaróan futó pillantás, amit erre a témára szánhatott volna. Vagy megírni az egészét – vagy (közvetlenül) nem érinteni – kétségtelenül így diktálja az ösztön. A téma valóban tablóképhez illően hatalmas – ez okozhatta a nehézséget is. De a munka készen áll. Én pedig csak tapsolni tudok, igen nagyra értékelem ezt az írását, és az Önt körülvevő amerikai élet vizsgálatára biztatom Önt. Merüljön el benne – teljesen feldolgozatlan terület, azok, akik odaát ezzel próbálkoznak, még felületesen sem közelítik meg a civilizált, „haladó” életet. Használja ki teljes mértékben ironikus, szatirikus tehetségét, úgy vélem, ezek rendkívül értékes és hasznos motorjai lehetnek az írásnak. A Lippincott-történet kissé nyers, túlzottan gunyoros. De ennek is csak az az oka, hogy Ön annyira fiatal, ugyanakkor olyan okos. A fiatalság mindig szigorú, a tú hegye később Önnél is selymes köd mögé rejtőzik majd. Mert az a tūhegy már készen áll. Kérem, valahányszor időt tud szakítani rá, küldje el a munkáit,* sőt még jobb lenne, kedves Mrs. Wharton, ha egyszer meglátogatná őszinte hívét,

Henry Jamest

* Oh, természetesen én is küldök majd az írásaimból.

Lamb House, Rye
1902. augusztus 17.

Kedves Mrs. Wharton,

éppen az imént kértem meg a Scribner's-t,³ küldjék el Önnek a hónap végén megjelenő, kissé hosszúra sikeredett, de reményeim szerint nem reménytelenül nehézkes regényemet (amelynek *A galamb szárnyai* lesz a címe), és szükségét érzem annak, hogy levelet is írjak Önnek. Erre elsősorban az ösztönöz, hogy nemrég olvastam a *The Valley of Decisiont*,⁴ mégpedig oly nagy gyönyörűséggel, és olyan mélyen megérintett, hogy magam számára sem tudom megmagyarázni, miért kerestem hetekig valamilyen ürügyet a levélíráásra. Azt hiszem, az ok egyszerűen az, hogy az Ön könyve túl sok gondolatot ébresztett bennem, a szimpátia, a legőszintébb kritika és megbecsülés, általában véve a legbensőségesebb jelenlét hangján oldalról oldalra megfogalmazódó monda-

² E. W. THE LINE OF LEAST RESISTANCE (A KISEBB ELLENÁLLÁS) című elbeszélése. *Lippincott's Magazine*, 1900. október.

³ Henry James amerikai kiadója.

⁴ (AZ ELHATÁROZÁS VÖLGYE) – Edith Wharton 1912-ben ugyancsak a New York-i Scribner'snél megjelent regénye egy tizenharmadik századi, liberális hajlamú olasz arisztokrátáról.

nivaló már-már bénítóan rátelepedett a gondolataimra. Ez alkalommal csupán ilyen suta módon tudok megszabadulni a tehetől. A megnyugvás egyetlen lehetősége az Önnel való beszélgetés lenne, ez a fényűzés azonban a dolgok általános fonáksága folytán elég távolinak és valószínűtlennek tűnik. Őszintén sajnálom – oly szívesen csépelem a szót Önnel együtt, csak biztosítana több aranymagot a sors!

Bájos hűgától és sógornőjétől, akik voltak olyan kedvesek és meglátogattak,⁵ úgy értesültem, hogy talán Európába utazik a következő hónapokban. Kérem, jelezze, ha lehetősége lesz arra, hogy Angliában töltsön egy kis időt. Bármennyire készen állnék is arra, hogy a *Valley of Decision*ről fecsegek Önnel, úgy érzem, fel kell áldoznom a szóáradatot azért az ideillő gondolatért, miszerint egy komoly és sikeresen megvalósított alkotással szemben legelső kötelességünk elismerni azt, telle-quelle [*mint olyant*], a többi várhat. Egy ilyen remekül sikerült, kiegyensúlyozott, gazdag, alaposan átgondolt, briliáns és izgalmas könyvről lévén szó, úgy érzem, nem írhatok egyebet, csupán azt, hogy szívből gratulálok Önnek. Egy-két dologra még szeretném felhívni a figyelmét – ha alkalom adódik rá. Ön is láthatja, miért hiányolom a beszélgetést. Bizony valahogy rossz az időzítés, a levegőben még ott lobog a Völgy rózsaszín tüze, nehéz beszélni róla anélkül, hogy terjengőssé ne váljunk. Két szóban összefoglalni pedig nem méltányos, mégis megpróbálkozom vele, mivel egyetlen vágyam, hogy őszintén, gyöngéden, megalapozottan figyelmeztessem Önt, most, amikor fiatal, szabad, tapasztalt és nyitott a fényre (ezen azt értem, hogy tökéletesen ura a helyzetének), szóval, hogy felhívjam a figyelmét az *Amerika-témára*. Ami körülveszi Önt. Ne menjen el mellette, az azonnali, a valóságos mellett, a mi közös témánk, az Ön témája mellett, amely regényíróra vár! Ragadja meg, ne engedje el, hagyja, hogy kénye-kedve szerint sodorja magával! Erős sodrása lesz, nincs benne tarabiscotage [*tüldiszítettség*], ami már önmagában is érdem. Egyszóval, azt szeretném mondani: tekintse figyelmeztetésnek a számkivetettség és tudatlanság példáját, az én esetemet, és tanuljon belőle. Erre azt mondhatná, hogy *j'en parle à mon aise* [*fén könnyen beszélek erről*] – de megfizettem azért, hogy könnyen beszélhessek, és nem szeretném, ha ez Önnek is oly sokba kerülne. De hát mivel gondolataimat nem fejthetem ki részletesen, mindez csupán impertinens okvetetlenkedés marad. De azért csak ÍRJA MEG NEW YORKOT! A személyes beszámoló rendkívül értékes, Mrs. Cadwalader és Miss Beatrix útján magam is szolgálhatnék egy friss, hangsúlyozottan személyes történettel, ha nem járna már éjfélre az idő. Felújítottuk és megerősítettük a régi barátságot, örömmel észleltem, hogy sógornője most is ugyanolyan bátor és jóra való, mint amilyennek megismertem. Határozottan azt az érzést keltette bennem, hogy *szükségem volna rá* itt. Íme, a hazátlanság büntetése. A Bourget házaspár⁶ ismét Angliába látogat, érthetetlen módon három-négy hetet töltenek Bournemouthban. Non comprenny – én, aki ismerem Bournemoutht. Így tehát reménykedhetem abban, hogy egy-két napra meglátogatnak, és boldog lennék, ha az Ön látogatásában is reménykedhetnék. Férjét szeretettel üdvözölve, maradok, kedves Mrs. Wharton, őszinte híve,

Henry James

⁵ Mary Cadwalader Jones (1850–1935) rövid ideig E. W. bátyjának, Frederick Rhineland Jonesnak volt a felesége, lányuk Beatrix.

⁶ Paul Bourget (1852–1935) francia regény- és drámaíró és felesége, Minnie E. W. és H. J. közös barátai voltak. Paul Bourget Henry James tanítványának vallotta magát, és James bosszúságára CRUELLE ENIGME (1885) című regényét Mesterének ajánlotta.

Lamb House, Rye
1908. október 13.

Nagyon drága barátnóm!

Egy órával ezelőtt táviratoztam Magának. Remélem, sikerül 20-án Walter Berryvel át-hajóznia, ha igen, úgy ez a levél már későn érkezik. Függetlenül attól, hogy levelem feleslegesnek bizonyul-e vagy sem, két utolsó levele után, amelyek néhány nap különbséggel érkeztek (az október 5-i éppen ma), egyszerűen nem tudok nem írni Magának, még ha csak pár sort is. Nagyon elszomorít a levelében vázolt helyzet,⁷ ez esetben sajnálatosan cserbenhagy a tanácsadáshoz szükséges erő. Sötétségben tapogatózom, hiába töröm a fejem, szorítom össze a fogamat, nem tehetek úgy, mintha megérteném, vagy akár csak el tudnám képzelni. Bár a Maga számára kétségtelenül hihetetlennek tűnhet, mégis hajlok arra, hogy azt mondjam: „Ne vonjon le semmilyen végső következtetést!” Kell, hogy legyen valami fénysugár – így hiszem –, noha nem tudnám megmondani, mi lesz az. Minden hihetőbb, elképzelhetőbb, mint egy tisztán embertelen *terv*. A nagy baj, a kétségbeejtő gond vagy a végsőkig bizonytalan, ijesztő helyzet mind elképzelhető, noha be kell vallanom, nem hiszek abban, hogy az ilyen dolgok *mindent* megmagyaráznak. Csak biztosan kell ülni a nyeregben, és átadni magad az élet sodrásának. Így megmarad a léttel való közvetlen kapcsolat, amin az azonnali, látható életet értem, amely mögött persze ott lapul a mélyebb, sötétebb, rejtettebb élet, amelyben a dolgok valóban megtörténnek velünk. Ha kiengedjük onnan, elmossa az egész színpadot, Isten tudja, talál-e magának elegendő teret. Éljen át mindent, használja ki az élet minden kis töredékét, amiből valami értékes születhet, de mindig nyugodtan, je maintiens mon dire [*szavamat fenntartva*], türelmesen éljen!

Ilyesmikről irkálók, holott valójában abban reménykedem, hogy már úton lesz, mire ez a levél Mountba érkezik. Vagy ha nem, hát rövidesen útra kel, ugye? Meglátogat, és à perte de vue [*a végtelenségig*] elbeszélgetünk, amiből mindkettőnk számára csak nyereség származhat, különösen, ha képesek leszünk „levonni a következtetéseket”. Addig is és mindig bízson gyöngéd barátságomban, megértésemben, együttérzésemben és (habár a jelző hozzám nem illik) szellem és lélek „fejedelmi” vendéglátásában.

Henry James

Lamb House, Rye
1909. április 19.

Kedves Edith,

köszönöm emberséges és érdekes levelét, noha kissé röviden köszönöm meg, mivel csak ma délután keltem fel az ágyból, ahová egy kis jaundice-tól [*sárgaság*] tartván három nappal ezelőtt száműzött az orvos. Istennek hála, úgy tűnik, ez a veszély elmúlt (egyszer már megkaptam a sárgaságot, basta cosi), most tehát kissé erőtlén és gyöngé vagyok. Annyi mindenről írt, amiről szeretnék többet tudni, kétségbeesetten kapaszkodom hát a reménybe, hogy június folyamán valóban Angliába látogat. Hogy őszinté legyek, aggodalmakkal teli, kellemetlen, rossz és lehangolt telem volt, egy régebbi, meglehetősen baljós szívroham kigyónyomával, amivel kapcsolatban a londoni ember, a szívbajok rejtélyének avatott ismerője azóta megnyugtatót, és számos információval

⁷ E. W. levelében beszámolt házassága összeomlásáról és Henry James fiatal barátjával, William Morton Fullertonnal alakuló szerelmi viszonyáról.

ellátott. Sokkal jobban érzem magam, mint december-januárban, úgy hiszem, egyre jobban leszek, noha a fekete szárnyak érintése mindenkiben felidéz némi változást, és be kell vallanom, mostanában (a javulás ellenére) nem éreztem magam valami fényesen. Ezt nem is említettem volna, ha különböző, egyaránt értelmes okokból következően nem érezném azt, hogy mind a fent említett, mind pedig egyéb gondjaimból kilábalni látszom. Mindezt csak azért írom, hogy mentegessem ezt a példátlanul el-lenszenves hallgatást, amely, attól tartok, oly nehéz és gyötrelmes helyzetben találta Magát. Szegény drága Teddy, szegény drága Teddy⁸ – oly kevésbé alkalmas ilyen támadások és harcok elviselésére! Teljes szívemből remélem, hogy alkalma lesz hosszan pihenni, és vele együtt Magának is. Engedje el magát, éljen a mának, ne hordozzon magával gondokat, ne feledje, semmi sem úgy történik, ahogy elképzeljük, hanem mindig izgalmas, váratlan fordulatokkal szembesít az élet! Fáradt lehet, valóban, még Maga is, Párizs pedig innen nézve éles, fehér fényű ragyogás, Maga pedig finom ezüstszálakkal körülhálózva ott áll a forgó kerék közepében. „Fények és hangok útvesztője” övezi, villan képzetembe, amely a mindenáron való békesség gyáva bálványozásába merült. Ebben a borongós falucskában, ahol minden halványszürke vagy nyirkos, tompa fényű zöld, egyre jobban becsülöm a nyugalmat. Ide kell jönnie júniusban, hogy a helyet még jobban tudjam becsülni. Együtt pihenünk majd itt, de addig is ne tétovázson, ha valahol, valahogyan lehetősége nyílik a pihenésre. Attól tartok, a Place de la Concorde nem alkalmas erre. Szóval ilyen tanácsokat ad az öreg, károgó vetési varjú az arany sasmadárnak! [...]

Drága Edith, minden rendbe fog jönni, én pedig maradok gyöngéd és húséges híve,

Henry James

Lamb House, Rye
1910. április 16.

Drága Edith,

William írt Magának tegnap, és megkértem, hogy saját érzelmei mellett tolmácsolja az én forró üdvözetemet is. Mára, hála az égnek, megfelelően raffermi [*megerősödött*] vagyok ahhoz, hogy biztosítsam, levele tökéletes szellemessége, valóban isteni szubtilitása el nem múló megbecsülésre kötelez. Il n'y a que vous, csak ön képes ilyen kifinomult művészetre és ihletett könyörületre – nehéz megmondani, hogy emez isteni vegyület melyik eleme az uralkodó. Térdet-fejet hajtva köszönöm hát a nagylelkű ajánlatot. Az elmúlt napokban oda jutottam, hogy már nem félek kimondani, naponta haladok, egyenesen szólva egyre jobban vagyok (sőt többé-kevésbé *jól*). Ónagysága (és Morgan testvér)⁹ ezen a ponton olyan sokat segíthet a világnak (és történetesen nekem), hogy nem is írhatok mást, mint alávalóan mohó igenlést és köszönetet. Jöjjön hát a folkstone-i Ónagysága és Óurasága, az első megfelelő alkalommal, de előre leszögezem, hogy garázsuk, szállásuk és étkezésük költsége engem illet (hiszen a folkstone-i oda-vissza út napi 40-50 mérföldnyi felesleges terhet róna rájuk). Úgy érzem, érkezésük beteljesíti a betegszobai életmóddal való gyökeres szakítás nemrég indult, örvendetes folyamatát. Legutóbbi találkozásunk után biztosítottam az orvost és a „szakértő” ápolónót, hogy ha még egyszer végig kell szenvednem azt az idegölő masz-

⁸ Edward Wharton, Edith férje. Idegproblémákkal kezelték.

⁹ E. W. Henry James és vendégei rendelkezésére bocsátotta az autóját. Ónagysága E. W. autója, Morgan pedig az angol sofőr.

száaszt és vízkúrát, kivetem magam az ablakon az udvar macskaköveire, s nagy megkönnyebbülésemre ez azonnal hatott. De a kénytelen-kelletlen, napi hatszori, percre pontos étkezés folytatódott, a nővér úgy állt mellettem, mint Eleanor királynő a mérgezett kupával a Szép Rosamond előtt. Vagy négy napig próbáltam egyedül folytatni a kúrát, aztán megjött bátyám és sógornóm, a nővér pedig távozott. Aztán egy kis rechute [*viszsaesés*] alkalmával eszembe villant, hogy maga a kúra ártalmas, hiszen állandó ideges rettenettel tölt el a gondolat, hogy milyen következményekkel fog járni, ha nem vetem alá magam neki, miközben éppen ebben, az engedetlenségben van a gyógyulás záloga. (Ebben az elképzelésemben bátyám is támogatott.) Fellázdattam tehát, most pedig szabad vagyok, mint a madár; sétálok is (*petitement*), akkor eszem, amikor éhes vagyok (ami előbb-utóbb magától bekövetkezik), és gyógyulok. Így állunk tehát. [...] Amint láthatja, még nem nagyon vagyok alkalmas az írásra, de az az idő is eljön. [...]

Teddynek üdvözlétét, Mortonnak elismerését (remegve olvastam remek írását a *Quarterly*-ben),¹⁰ Magának pedig, édes Edith, legmélyebb, legalázatosabb hódolatát küldi: hűségés, öreg barátja,

Henry James

Irving St. 95. Cambridge, Massachusetts
1911. február 9.

Legdrágább Edith.

Igen, förtelmes és gyalázatos az én véget nem érő, alávalóan hálátlan hallgatásom. Ezekben az abnormális hónapokban a hallgatásom mindig ugyanabból a szerencsétlen kis okból fakad, amelyről már olyan kimerítően írtam Magának, hogy minden további utalást nyugodtan mellőzhetek. Valahogy a már említett, hihetetlenül alávaló lelkiismeretem mégis arra késztet, hogy legalább a magam számára még egyszer megnevezem ezt az okot. Azzal, hogy újfent előhozom, már-már tulajdon örülségemet bizonyítanám, ha Maga nem volna oly nagyszerűen egészséges. A levélírás szükségképpen beszámolót jelent rólam, állapotomról, márpedig semmi nem történt, ami a legkisebb mértékben is megkönnyíthetné a helyzetemet. Számomra gyötrelmet jelent sötét, lehangoló dolgokról írni beszámolót, mégsem merek mással próbálkozni anélkül, hogy ne érezném olcsó kis pimaszságnak, az igazság elleni merényletnek. Más szóval úgy érzem, reménykedő beszámolót írni annyit jelent, mint azonnal vagy rövidesen visszaesni a gyötrelmek vackára. Így tehát inkább pihentetem a tollamat, mint hogy kellemtelen dolgokról írjak. Erre kétségtelenül azt fogja mondani: „Az ördögbe is, minek a beszámoló, ha valaki ennyire babonás? Tessék civilizáltan, szépen, pontosan válaszolni, amikor egy hölgy (és »micsoda hölgy«, ahogy Browning mondaná), kegyesen két ízben is levelet intéz hozzád, anélkül, hogy folyton előrangatná Velasquezet.” Rendszerben van, megpróbálom, holott a szegény öreg Velasquez három napja érkezett meg 23 napos New York-i, East 21-i tartózkodásából,¹¹ amelynek utolsó hetét gyakorlatilag ágyban töltötte. Gyönyörű két hete volt ott, abban a kedves házban, ahol gyöngéd tö-

¹⁰ A *New York-i kiadás*ról írott ismertetőre céloz. H. J. munkái: *THE NOVELS AND TALES OF HENRY JAMES. NEW YORK EDITION (HENRY JAMES REGÉNYEI ÉS ELBESZÉLÉSEI. NEW YORK-I KIADÁS)* címmel 1907 és 1909 között huszonegy kötetben jelentek meg a Scribner's kiadónál. Tudományos célra ennek a kiadásnak a szövegét szokták használni, bár a sorozat nem tekinthető teljesnek, hiszen James írói pályája ezután is folytatódott, ráadásul több fontos munkáját kihagyta belőle (pl. *A BOSTONIAK, EURÓPAI LÁTOGATÓK, WASHINGTON TÉR*).

¹¹ Mary Cadwalader Jones otthona, „Velasquez” Henry James beceneve.

rődés és szellemes társaság fogadta, hogy aztán mindezt azzal hálálja meg, hogy keletlenül teherként ott ragadjon. Mihelyst lehetőségem nyílt rá, félreálltam az útból, visszavánszorogtam ide, módfelett következetlenül azonban nem tartom kizártnak, hogy márciusban visszatérek hozzájuk, és megismétlem az említett produkciót. [...] Itt állok tehát, bosszús beszámolólt írok magamról, bocsásson meg, ha túlságosan szomorúra sikeredik. Vigasztalásként időközben felidézek néhány innen-onnan felvillanó, többé-kevésbé eredeti zamatot őrző emlékmorzsát a Maga asztaláról. Szegény, öreg fantáziám mostanában csak arra szolgál, hogy képzeletben túlbuzgó lakájként csellengek XIV. Lajos korabeli széke körül. (Ha a széke netán mégsem volna XIV. Lajos kori, lakája akkor is annak tekinti.) Úgy értesültem, hogy sikerült akadályok nélkül kezelnie szellemes tollát. Kimondhatatlanul jólesik az a gondolat, hogy két vagy három hónap múlva minden bizonnyal úgy fog ülni a terjedelmes és *befejezett* könyvön,¹² mint Nagy Katalin a cári trónon. (Elnézést a hasonlatba foglalt célzásokért.) Tőlem egyelőre távol áll a munka, bár talán néhány hüvelyknyivel közelebb került. Olyan híreket is hallottam, hogy [...] talán átjönne Amerikába, és Mountban töltené a nyarat. Amennyiben idejében érkezik, még találkozhatunk, mivel csak június 14-én indulok vissza Angliába. Így aztán, ha május elején érkezik, nos, Porphyro¹³ elalél az örömtől. Remélem, hogy így lesz, mert ha nem akkor érkezne (már amennyiben egyáltalán Amerikába jön), az ég tudja, mikor találkozunk újra. Súlyos okaim vannak arra, hogy júniusig itt maradjak, és ugyancsak súlyos okok arra, hogy ne maradjak tovább. Ezek egyike, drága Edith, szerény anyagi keretem, bocsásson meg, amiért nem szolgálhatok fényesebb lehetőségekkel. Éppen hogy kijövök belőle, ennyire elég, de többre nem, láthatja tehát, hogy minden szépítés és kacskaringó nélkül vázolom a helyzetet. Igyekszem lassanként változtatni ezen, de jelenleg meg vagyok kopasztva, mint egy öreg tyúk, mielőtt a szakács kézbe venné. Bárcsak egy napon kellemesebb körítéssel szervírozna Magának a Nagy Séf. [...]

Nos, drága Edithem, ilyen a szegények rövid és együgyű annalese. Ragaszkodom Magához, ha kimondatlanul is, de toutes les forces de mon etre [*minden erőmmel*], és maradok mindig hűséges, öreg barátja,

Henry James

Lamb House, Rye
1911. október 25.

Drága Edith,

hálás köszönetem Monsieur de Ségurnek, sóvárgó hűgának,¹⁴ és Kegyednek is, très chère Madame. Szegény DM, Madame Pilon¹⁵ [*sic!*], bátyám egy régi filozófus barátjának a felesége már vagy húsz éve lefordította (feláldozva a könyv csekély érdemét és értelmét). Azt hiszem, nincs szükség két fordításra – volna olyan kedves elismerésemet tolmácsolva megköszönni az ajánlatot? A mellékelt szövegből¹⁶ (igazán szép volt a kedves Jacques-tól) látni fogja, hogy auprès de moi [*szerintem*] mi az igazi kihívás a fordít-

¹² E. W. ETHAN FROME című regényéről (1911) van szó.

¹³ Madeline kedvese Keats THE EVE OF SAINT AGNES (SZENT ÁGNES-ESTE) című költeményében.

¹⁴ De Ségur márki és unokahúga E. W.-n keresztül azzal a kéréssel fordult H. J.-hez, hogy lefordítanák DAISY MILLER című elbeszélését.

¹⁵ DM – DAISY MILLER, Madame F. Pilon által készített francia fordítása 1886-ban jelent meg.

¹⁶ H. J. mellékelte Jacques-Emile Blanche értékelő ismertetését a frissen megjelent THE OUTCRY (A FELHABORODÁS) című regényéről.

tó számára. Mikor hazaér, magát a könyvet is az asztalán leli majd. Legalábbis ilyen értelemben rendelkeztem, legyen olyan kedves értesíteni, ha nem érkezne meg idejében. [...] Blanche elegáns hiperbolái után kissé aggódva várom a Maga véleményét. Valóban szüksége volna egy kis tuszkulánumi időtöltésre – de oh, jaj, a részletek! Ne reménykedjen abban, hogy „talán” odautazom – bizonyosan nem fogok. [...] Gyakorlatilag Londonban töltöm a telet, a rye-i hibernálás korszaka végérvényesen befejeződött. London és csak London az, ami most kiválóan megfelel nekem, jobban, mint bármely más hely a világon. Sachez, Madame [*studja, Asszonyom*], rendkívül csodálom az *Ethan Frome*-ot. Gyönyörű, művészi hangnem és igazság, gyönyörű és művészi visszafogottság, mégis hatásos fokozás. Valóságos igazgyöngy – nagy lelkesedést váltott ki itt. Nous en causerons. [*Majd csevegünk róla.*] [...]

Oh, ez a lehetetlen Színház! Most hallom, hogy Alexander „Németországba ment darabot keresni”, hézagpótlóként pedig Oscar Wilde-ot tették be (azt a roskatag rokokó és „oh, mily gyöngén pezsgő” *Lady Windermere* legyezőjét!).¹⁷ Hát Morton, akivel sehogyan sem sikerül találkoznom? *Gil Blas*-fordítása ügyes, de ő jobbat is tud. Remélem, jól halad a Párizs-könyvvel is.¹⁸ No de rövidesen írok neki, csak vegyek egy mély lélegzetet. Kérem, adjon életjelt Párizsból!

Szerető híve:

Henry James

Reform Klub, Pall Mall, S. W.
1912. március 13.

Drága Edith,
elégtelen, pár szavas köszönet ez – mindenért. Elsején keltezett levele nagyon lekötött, a csodálatra méltó Vladimir¹⁹ (mert csodálatra méltó az az acharnement [*szenvedély*], amivel dolgozik) munkájának harmadik kötete pedig rendkívül megörvendeztette a szívemet, annál is inkább, mert már lemondtam róla. Az első két kötet már régóta lenyűgözött – de kénytelen voltam kolosszális töredéknek tartani őket. Szerencsére a teljes mű inkább kolosszális, mintsem töredékes, drága öreg George-unk, minél közelebb kerülünk hozzá, annál zseniálisabbnak tűnik. A Maga által kiemelt részletek valóban hozzájárulnak ehhez a hatáshoz – az édes Solange-hoz²⁰ írott hosszú levél bizonyosan az emberi elme egy ritka szép virága, az irodalom egyik nagy megvalósítá-

¹⁷ Henry James nem kedvelte Wilde-ot. Saját színpadi kudarainak magyarázatául gyakran emlegette Wilde népszerűségét mint az angol közönség alacsony ízlésének bizonyítékát. 1895-ben, Wilde botránya és bebörtönzése idején azonban elítélte a közvélemény hangadóinak viselkedését. Ezt írja 1895. április 8-án Edmond Gosse-nak: „Csaknem hiszszeszendei, valóban egyedülállóan ragyogó nyilvános karrier után (szellemesség, »művészet«, jó társalkodókészség, »két vagy három drámaírónk egyike« stb.) abba a förtelmes börtöncellába zuhanni, és ez a mindent elöntő obszcenitás, amelyen a gusztustalan közönség csámcsog és kérődzik – nem, ezt már nem lehet sem iróniával, sem együttérzés nélkül nézni! Soha a legkisebb mértékben nem volt érdekes számomra, de ez az utálatos emberi történet bizonyos értelemben azzá tette őt.”

¹⁸ William Morton Fullerton fordította angolra Lesage GIL BLAS DE SANTILLANE című pikaeszk regényét. Ugyanakkor előleget kapott egy Párizsról szóló könyv fordítására.

¹⁹ Vladimir Karenin GEORGE SAND: SA VIE ET SES OEUVRES (1804–1876) című könyvének harmadik kötetéről van szó. Vladimir Karenin az orosz kritikus Varvara Dmitrievna Komarova (1862–1942) álneve. Henry James rendkívül mértékben foglalkoztatta George Sand élete és munkássága, a monográfia első kötetéről recenziót is írt.

²⁰ Solange, George Sand lánya, anyja tiltakozása ellenére hozzáment Auguste Clésinger szobrászhoz. Egy vita során Solange rossz bánásmóddal vádolta anyját. „Az édes Solange-hoz írott hosszú levélben” George Sand szenvedélyesen tiltakozik a vád ellen, és józan tanácsokkal látja el lányát.

sa. És milyen értékessé teszi mindezt annak a csodás napnak az emléke, amikor együtt fedeztük fel a helyet, ahol ők annak idején oly nagy gyönyörűségben lakoztak!²¹ Micsoda társaság, micsoda erkölcsök, szokások, miféle körülmények és viszonyok, na és mindezek mellett milyen csodálatos és nagyszerű George! Nem kicsinyíti az a sok szenny és mocskok, amit otthonában maga teremtett (persze sokak segítségével). Szegény lovagias, keresztre feszített Chop!²² Oly kevéssé mozgott otthonosan a fertőben, de ha már belemerült, ott bukdácsolt végig! Ce qui dépasse [*ami mindenén túltesz*], ugyanakkor kimondja az utolsó szót a drága öreg George-ról, az a lenyűgöző könnyedség, amit Gryzmalához²³ (vagy hogy is hívták) írott hosszú levele is példáz, aminek első néhány oldalára a Maga ceruzajelei is felhívták a figyelmemet, amelyben, ahogy Stockbridge-ben mondanák, őt is elkönnyveli a többi szerető mellé. Erről a témáról és mindenről, ami hozzá kapcsolódik, ilyen könnyed megjegyzéseket tenni, azt az érzést kelti az emberben, hogy a Gondviselés a franciák számára a szellemes megállapítások oly gazdag tárházát biztosítja előre, hogy a viselkedés, az erkölcsök, minden, ami a legrosszabb esetben is *utána* történik, azért van, hogy értelmet adjon a megfogalmazásnak, a frázisoknak és a már említett könnyedségnek, hogy hitelesítse azokat. Ha tehát ilyen dolgokra készen állnak a szavak, az emberek miért ne tennének meg mindent, hogy értelmet adjanak nekik? Mi, a szegény, kismimmizett faj gyermekei olyan szkeptikusan és unalmasan cselekszünk, a szépséges cadres [*keret, környezet*] teljes hiányában, ezért hát nehézkesen, alig fél- vagy tizedannyira jutunk ezen az úton. Nagy különbség a tényekhez kitalálni a célzásokat, megjegyzéseket, a Gondviseléssel, különösen a francia nyelv által támogatott Gondviseléssel szemben siralmasan alulmaradunk. Amúgy meggyőződésem, hogy a Gondviselés franciául, a lovagiasság nyelvén gondolkodik, és franciául mutatkozik meg a maga valóságában. Gyönyörűség lesz ezekről és más hasonlókról beszélgetni Magával, a drága öreg George iránti közös érdeklődésnél nem ismerek szorosabb kapcsolatot.

Nem tudom, mi mást írhatnék Magának, azt sem, hogy hol találja a levelem. Hogy milyen állapotban találja, az már más kérdés, ez ügyben nem merem átlépni a találgatások küszöbét. Remélem, hogy sikerül bevezetnie valamiféle rendszert, modus vivendit. Lehetetlen időket élünk, a szénbányászok sztrájkja és egy csomó azzal járó nyomorúság lesújtó hatással jár, és oly végtelenül lehangoló és kiábrándult hangulatot teremt, a kirakattörő hölgyek²⁴ pedig még tovább rontják azt. Végtelenül untat e hölgyek tevékenysége, de még ennél is jobban bosszant, amikor nélkülöznünk kell őket, mert éppen be vannak zárva a Hollowaybe. Mary Hunter húga, Ethel Smythe²⁵ [*sic!*] éppen most kapott két hónapos szigorú büntetést. MH kétségbeesését, húga egészségi állapota és világtól való elzáratása miatt érzett aggodalmát (kevés étel, gyakorlatilag semmi fűtés) valamelyest súlyosbítja az a tény, hogy úgy érzi, a hölgy alaposan rászolgált minderre. À propos Mary Hunter, holnap harmadízben ülök modellt Sargentnek,²⁶ úgy vélem, sőt remélem, hogy ő is ott lesz, mert jelenléte nagy segítség a modell számára. Valami azt súgja, lehet, hogy Sargent feláldozza az elmúlt két alkalommal végzett munkát, és mindent előlről kezd. Ha így tesz, minden bizonynal a már ismert,

²¹ H. J. és a Wharton házaspár 1907. március 20-án látogatott Nohant-ba.

²² Chopin, akivel George Sandnak 1836 és 1847 között viszonya volt.

²³ Gróf Albert Grzymala lengyel menekült, Chopin barátja.

²⁴ A szüfrasztetmozgalomra céloz.

²⁵ Dame Ethel Smyth (1858–1944) zeneszerző, a nőmozgalom egyik vezére.

²⁶ John Singer Sargent (1856–1925) amerikai származású festő, az Edward kori Anglia közkedvelt portréfestője, James barátja. A portrét egyébként az említett harmadik ülésen befejezte.

tanulmányozott, bevált úton fog haladni. De az is lehet, hogy fogja magát és engem, és gyorsan befejezi az egészet. [...]

Drága Edith, mindig szeretettel üdvözlö a Maga

Henry Jamese

Reform Klub

1912. március 16.

Legdrágább Edith,

Maurice²⁷ valóban a sznobizmus ritka szép virága, naturelle et sublime [természetes és fennkölt], megsebzett szíve mindig tárva-nyitva, bárki mélyen belenézhet a torkába. Quelle engeance! [Micsoda fajzat!] Beleértve a Sa mère aux beaux cheveux-t [Szép hajjú édesanyját] is. Miért nem mindjárt „sa mère aux beaux seins vagy aux belles hanches” [szép keblű vagy szép csípőjű édesanyja]? Na de ezek legalább gyönyörűségünkre teremnek, mihez is foghatnánk nélkülük? Amikor a szén, a vonatok és más tartalékok cserbenhagynak, mint most, ezek legalább mindig kéznél vannak, toujours la.

Két vagy három napja írtam Magának, ez a mostani tehát amolyan utóiratféle. Ismét modell ültem Sargentnek, teljes sikerrel, és nagyszerű képet készített. Folytatta az előző két séance munkáját, lekerekítette, szépen kibontotta, alakította, kiteljesítette. Első osztályú, élethű, maradandó munka. Most azt szeretné tudni, hogy: először is engedélyezi-e, hogy biztonsági okokból egy-két fényképet csinálttasson róla, másodszor pedig küldje-e el Magának Párizsba, vagy itt, az ő kezében várja meg a következő lehetséges, sőt reményeim szerint valószínű ideutazását? Rendelkezésére áll, akár csak a Maga elkötelezett

H. J.-e

Lamb House, Rye

1912. november 18.

Drága Princesse Rapprochée! [Közeli hercegnő!]

Írnom kell Magának, nem tehetek mást, ki kell fejeznem, milyen öröömre szolgál, hogy újra kapcsolatba léphetek Magával: (a hosszas és lehangoló krízisem során oly hasznosnak bizonyuló) áldott szerkentyűre hagyatkozni²⁸ még mindig kisebb erőfeszítés, mint visszafajítani az elragadtatás szavait! Rég nem töltöttem ilyen folichon [bolondosan vidám] perceket, mintha a párizsi fényből hozott szikrákkal világította volna be az itteni szürke színpadot. Igazán örülök, hogy visszatért Párizsba, így kevésbé érzem magam egyedül. Az elmúlt hetekben szigorú tête-à-tête Herpes Zonalisszal (azt hiszem, a név legalább olyan ijesztő, mint a nyomorult betegség maga). Sivatagi magány, távol az oázistól, távol minden karavántól, miközben egy éhes tigris várakozik a háttérben. Természetesen a betegség elfújta minden munkát, és ez csak tetézte a bánatot. [...] Egy kedves londoni barátom, a híres ideggyógyász, Henry Head jelenlétének köszönhetően a helyzet valamelyest javult, úgy érzem, a gyógyulás útjára léptem. Il était bien temps [ideje is volt már], hatalmas lemaradást kell behoznom. Mihelyst valóban egészséges leszek (amiben, mint látja, már bizakodom), Londonba megyek, és látogatása idején (amiről örömmel értesültem) talán én is ott leszek. [...]

²⁷ Maurice Rostand (1891–1968). H. J. À MA MÈRE című versére utal.

²⁸ H. J. titkárának frógépbe diktálta a levelet.

Lamb House, Rye
1912. december 4., 9.

Drága E. W.-m,

[...] valódi segítség volt Magát olvasnom, ízlelgetnem és mérlegelnem: az élmény szó szerint gyógyítólag hatott, mégpedig mérföldnyire megelőzve mind a helyi, mind pedig a londoni orvosom gyógy módjait. [...]

Legalább ötven dolgról szeretnék beszélgetni Magával a Könyvvel²⁹ kapcsolatban, a java részét futtában el is fogom majd mondani, de néhány részlet már most a nyelvemre kívánkozik. Remek az egész, azt hiszem, a legjobb könyv, amit eddig írt, egyrészt alaposabban kidolgozott, másrészt belső értéke, szépsége, érdekessége is nagyobb.

December 9.

Drága Edithem, olyan erős fájdalmaim voltak, hogy kénytelen voltam félbehagyni az írást. A fájdalom töretlenül kitartott, az ágyban is folytatódott az állandó, enyhülés nélküli kín, így semmilyen tisztos kifejezési formával nem próbálkozhattam. Az ímént keltem fel először, most pedig látszólag ura vagyok ennek a nyomorúságos helyzetnek, noha nem tudom, mi lesz még belőle. Ebben az állapotban hiú reménynek tűnik illő értékelést készítenem *A zátonyról*, mégis olyan nagy hatással volt rám (különösen a két főszereplő mély kapcsolata, ami sokkal kidolgozottabb, sokkal élethűbb, mint eddigi munkáiban), hogy nem tehetek mást, dadogok itt néhány szót lábadozóban. Részben az egész mű azt mutatja, milyen erős téma ez, mennyire magával ragadó és inspiráló, olyannyira, hogy úgy vélem, maga a téma is megteremt minden szépséget. Mindkét főszereplő csodálatosan élethű és igaz, a nő egészen kiváló, eleganciája, az a lehetfinom, elragadó gyöngédsége! Nem vagyok benne biztos, hogy tétovázásai érthetők-e az olvasó számára, Maga azonban olyan jól kézben tartja a figurát, annyira érzékeli, ismeri és megmutatja, mintha minden magától értődően történe. Csupán az aggaszt kissé, hogy a Prológusban olyannyira csak a férfi gondolataiba nyerünk betekintést, Anna színre lépése után pedig (Anna – micsoda remek név!) szinte kizárólag csak a nő szemén keresztül látjuk őt, és ez másfajta munkára kényszeríti a figyelmet. De talán ez is a Maga módszerének sikerét bizonyítja, hiszen a férfi szereplő jelleme egységes és hiteles marad, így, hogy a hamis önjellemzés gyanújának még az árnyéka sem merül fel, talán még jobban megmutatkozik. Az egész mű szépsége drámát idéz, mégpedig egységében, intenzitásában, méltóságteljeségében Racine tragédiáit. Anna tökéletes racine-i figura, az ember Eriphile-en vagy Bérénice-en keresztül érti meg őt. Ez ugyanakkor fölveti a kérdést, *qui me chiffonne [ami zavar]*, hogy ez a háttérhez, milióhöz vagy bármilyen más meghatározó, jellemző entourage-hoz alig vagy csupán felületesen kapcsolódó történet miért játszódik *comme celà*, egy jól körvonalazott helyen: Franciaországban. Mintha ezek a nem franciák maguk választanák ki a helyszínt történetük számára. Ez különösen Owen esetében jelent megválaszolatlan kérdéseket, semmi szükség Párizs notórius romlottságára ahhoz, hogy a Prológusban vázolt helyzet újra előtérbe kerüljön. Oh, ha tudná, milyen kimeríthetetlen lehetőség van erre itt Londonban, és feltételezem, New Yorkban vagy Bostonban is! De úgy látom, a hely-

²⁹ E. W. THE REEF (A ZÁTONY) (New York, 1912) című regényéről van szó.

zet az, hogy nem tudott volna megformálni egy bostoni Eriphile-t vagy Givré-t, és jó érzékkel visszanyúlt a racine-i ihlethez, amely tudatosan vagy sem, de határozottan egy elegáns francia collonade-ot vagy erkélyt, tompán fénylő francia folyót követelt megfelelő háttérként. [...]

Eddigi írásaiban a kiváló hölgy elmélyült olvasásának köszönhetően fel-feltűnt a jó George Eliot könnyed, jóindulatú keze nyoma. Most viszont úgy ír, mint egy elveszett és újra megkerült antik szerző, akinek a hatása gyengéden visszacsillan George Eliot munkáiban. Mert, drága Edith, Maga erősebb, magabiztosabb és kifinomultabb, tovább lép és többet mond el, egyetlen hátránya, hogy hiányolnia kell a Saját Haza ott-honosságát, elkerülhetetlen, mégis boldog korlátolttságát, befolyásos szegénységét. (Comme moi pour exemple!) [*Mint például én!*] Ez teszi Magát, ahogy valahol valakiről írja, elégikussá (micsoda mélység, milyen gyöngédség van abban, ahogy ezt a szót használja!) – innen az eredeti racine-i hang, de az Apex Cityt³⁰ körülvevő sivatagba is ugyanez taszítja. Erre azt mondhatná, hogy az Apex Cityt környező sivatag éppen elég mély hatással tud lenni Magára, a colonnade, az erkély és a tompa fényű folyó segítségével pedig mindig sikerre jut. Amit csak helyeselni tudok, ha ilyen eredményeket hoz, mint *A zátony*. Nyilvánvaló, hogy csak írnia kell, és Magáé a világ.

Tudom, lagymatag, gyöngé észrevételek ezek, de hát valóban tehetetlen vagyok. Az elmúlt napokban irtózatos kínok közt megjártam a poklokat is, ma kezdődött betegségem tizenegyedik hete, a fájdalom kínjai akkorák, hogy eljutottam arra a pontra, amikor már nem tudom, à quel saint me vouer [*melyik szenthez fohászokdjam*]. [...]

Bocsássa meg zavaros soraimat, és higgye el, az egész kellemetlen ügy ellenére sem szűnök meg hűségese híve lenni.

Henry James

Lamb House, Rye
1914. szeptember 21.

Legdrágább Edith, Reims³¹ a kimondhatatlan, mérhetetlen terror és aljasság, az egészben az a legmegdöbbentőbb és szívszorítóbb, hogy újra és újra megtörténik! De nincs szó, amely betölthetné az űrt, amely megvigasztalhatná a szívet, vagy akár egy szikra fényt hozna a sötétbe, hiába bélyegezzük meg az emberi elme ellen elkövetett legborzalmasabb bűnként, mit sem enyhíti a jajgatás fájdalmát, az átok gyötrelmét. Megtörtént – sem a gyógyuló milliók könnye, sem az értetlen utókor átka nem képes visszatenni bár egyetlen követ. Az ember mégis, még így is, megpróbál belekapaszkodni abba a gondolatba, hogy a pohár betelt, bármikor kicsordulhat a bosszúálló ár (noha az sem helyettesítheti a köveket!), hogy a végső, megtorló igazság karja a bűntettnek megfelelő mértékben fog lesújtani. Valamelyest valóban segít arra gondolnom, hogy a történelem száznál ismert fényében hogyan fogják viselni e ségyen terhét, lerázhatatlanul, örökre, még akkor sem szabadulhatnak majd tőle, amikor szó szerint beleőrülnének.

³⁰ Undine Spragg és Elmer Moffatt kansasi szülővárosa E. W. THE CUSTOM OF THE COUNTRY (AZ ORSZÁG SZOKÁSAI) című művében (New York, 1913).

³¹ H. J. a reimsi katedrális bombázásáról szóló első, a rombolás mértékét kissé eltúlzó hírekre reagál. A levél első mondatait E. W. barátja, Alfred de Saint-André lefordította, és a Francia Akadémia 1914. október 9-i ülésén felolvasta, majd megjelent az 1914. okt. 17-i *Journal des Débats*-ban.

Ez értelemben minden bizonnyal már elkezdődtek az előkészületek: hogy is ne nőnek hatalmas erővé azok, akik Franciaországért, az ország szívében harcolnak? Valahogy mégis úgy érzem (bár okát adni nem tudom), hogy e nagy, művészetbarát ország szemében semmi más nem tudta volna ennyire átkozottá és gyűlöletessé tenni őket! Csöppnyi balszam a sebre, hogy Magának legalább sikerült visszaszereznie a pénzt,³² és keresztülhúznia a porosz hajlamú hölgy terveit, aki kétségtelenül azt képzelte, hogy utolérhetetlen. Ha már csütörtökön elutazik, nem remélhetem, hogy találkozunk, de áldom csodás határozottságát, bátorságát, jóságát! Igaza van, nem szükséges magával vinnie angliai dolgait, Frederick³³ várja utasításait, addig is nagy segítségemre van.

Kedves Edith, kétségbeesett és hűséges öreg barátjának minden csodálata és szeretete a Magáé!

Henry James

Grand Hotel du Coq Hardi

Verdun, Meuse

1915. február 28.

Kedves, Cher Maître,

csaknem hat hónapnyi egyhangú munka után heves vágyat éreztem, hogy néhány napra elutazzam, ugyanakkor utánajárjak annak, mi az, amire valóban szükség van a frontvonal környéki kórházakban, amelyekről oly lesújtó híreket hallottunk.

Nem kevés intézkedésbe és ellenintézkedésbe került *laisser-passer*-t szereznem, mindig sokkal bonyolultabbnak bizonyult kelet felé utazni, mint északnak, különösen az utóbbi hetekben a kémek, no meg az újabb csapatmozgások miatt. Egy-két napja sikerült megszereznem egy remek permessót, azonnal feltöltöttem a kocsit ruhával, gyógyszerrel, és Walter Berryvel együtt tegnap reggel elporzottunk Párizsból. Először Châlons-sur-Marne-ba mentünk, fantasztikus volt Párizstól alig négyórányi távolságra tökéletes háborús övezetre találni. Itt van a keleti hadtest bázisa, az utcák tömve katonákkal, katonai autókkal, mentőkocsikkal. Meglátogattunk egy kórházat, ahol 900 tífuszos beteget kezelnek, és csaknem mindenben szükségét szenvednek – lehangoló kezdet, ha az autó teljes rakományát az ölükbe borítom, az is csak annyit segített volna, mint sivatagban *une goutte d'eau [egy csepp víz]*. Megígértem, hogy jelentem az esetet, és jövő héten megpróbálok visszatérni nagyobb rakománnyal.

Ma reggel elhagytuk Châlons-t, és Verdunbe indultunk. St. Menehould-nál engedélyt kellett kérnünk a továbbutazásra, mivel a Grand Quartier General nem adhat, ha a helyi erők nem egyeznek bele. Először azt mondták, nem adhatnak, de a kapitány olvasta egyik könyvemet, és megmondta az ezredesnek, hogy minden rendben, mire az azt mondta: „Jó, de *filez vite [siessenek]*, mert nagy harcok folynak a közelben, ma délután hozzák be a sebesülteket a frontról, nem akarunk civil autót látni az utakon.”

15 kilométerrel odébb Clermont-en-Argonne-ba jutottunk, amiről talán már hallott, az egyik legjobban lerombolt helység a környéken. Pontosan olyan, mint Pompeji – csaknem az volt az érzésem, hogy az Hôtel Diomède-be kell mennem ebédre! Ehe-

³² E. W. Párizsban nyitott egy műhelyt, amely munkalehetőséget biztosított olyan munka nélküli nők számára, akiknek nem volt fronton harcoló rokonuk, s így nem részesülhettek állami segélyben. A vezetéssel megbízott asszony mintegy kétezer dollárral megszökött, a csőd szélére sodorva a műhelyt.

³³ E. W. inasa, akit átmenetileg H. J. rendelkezésére bocsátott.

lyett sült húst ettünk burgonyával a kórház konyháján, ahol Soeur Rosnet üdvözölt (ez a csodálatos ápolónő, aki akkor is ott maradt a sebesültekkel, amikor jöttek a németek), és felvázolta, mire van szüksége az este érkező sebesültek ellátására. Hirtelen ágyúzás hallatszott a közelből, berohant egy asszony, és azt mondta, az utca túloldalán álló ház tetejéről látni lehet a harcokat. Felmásztunk oda, jó ötmérföldnyire el lehetett látni végig a völgyön a sötét domboldalig, ahol egyre kavarogtak a fehér füstfelhők és vörös szikrák. A vauquois-i domb volt, ahol már két napja folyt a kétségbeesett harc. A németek felülről lőtték a francia állásokat, amelyeket egy emelkedő rejtett a szemünk elől. A franciák rohamoztak, a füst és láng félúton haladt felfelé a dombon. Mindjárt láttuk, mitől lesz annyi sebesült ma este Clermont-ban.

Ebéd után továbbmentünk Verdun felé, megálltunk Blercourt-ban, ahol megnéztünk egy megrázó, kis táborig kórházat. Ide küldik a betegeket és az idegproblémákban szenvedőket, amíg tovább nem vihetik őket. Legtöbbjüket a falusi templomban helyezték el, négy sor ágy, végig a templomhajóban, a curé [*plébános*] éppen vecsernyére harangozott, amikor beléptünk. Aztán felöltötte a miseruhát, ministránsával együtt visszatért a kivilágított oltárhoz, tömjénfüst szállt a párnákon nyugvó sápadt arcok felett, parasztok léptek a templomba, megálltak az ágyak között, furcsa, síró éneket énekeltek, minden szakasz végén megismételve, hogy „Sauvez, sauvez la France, / Ne l’abandonnez pas!” [*Mentsétek meg Franciaországot, ne hagyjátok el!*] Fájdalmas volt.

Tapasztalataink kiegészítésére – elfelejtettem annak idején említeni – még a reggel láttunk vagy száz katonát menetelni az úton, néhány lovas kíséretében. Walter felkiáltott: „Nézd a zubbonyukat, milyen sáros!” Amikor közelebb jöttek, láttuk, hogy a zubbonyuk halványszürke, német foglyok voltak, akkor hozták őket a sötét erdőből, ahol később, a délután folyamán a vörös torkolattüzeket láttuk.

Négy óra körül érkeztünk ide, jelentkeztünk a Citadelben, ahol a tiszt, aki ellenőrizte az iratainkat, szintén olvasta a könyveimet. Kiderült, hogy ő Henri de Jouvenel, Colette³⁴ férje. Hát nem mulatságos?

Nagyon kedves volt, és csodálkozott, hogy sikerült idáig eljutnom. „Vous êtes la première femme qui soit venue à Verdun” [*Maga az első nő, aki Verdunbe jött*] – mondta, amit egyébként a kórházban is megerősítettek. A város kihalt, csaknem a teljes polgári lakosságot elmenekítették, a helyőrség feltételezésem szerint a lövészárkokban. Holnap továbbmegyünk Bar-le-Ducbe, majd vissza Châlons-ba és haza. Most, hogy tudom, mire van szükség, néhány napon belül visszatérek a holmival.

Ez úgy hangzott, mint Mme Waddington levele Henriettához,³⁵ de a látottak annyira megráztak, hogy csak ilyen hevenyészett beszámoló telik tőlem.

Párizsban kell feladnom a levelet, mert nyolc teljes napba kerül, amíg innen eljut a címzetthez. Remélem, háborús élményeim még ebben a művészietlen formában is érdekesnek bizonyulnak.

Őszinte híve:

Edith

³⁴ Sidonie–Gabrielle Colette (1873–1954) író nő második férje.

³⁵ Mary King Waddington levelei hűgához, Henriettához: ITALIAN LETTERS OF A DIPLOMAT’S WIFE (1905).

Carlyle Mansions,
Cheyne Walk, S. W.
1915. július 26.

Drága Főszerkesztőnő!³⁶

A mellékelt levelet kaptam a zord Rudyardtól,³⁷ vagyis pontosan azt, amire vártam. Biztos voltam benne, hogy nem számíthatunk rá. A másik (szintén csatolt) levelet Conrad küldte, aki, attól tartok, ugyancsak csalódást fog okozni, különösen ha megírom neki a Maga által megszabott sürgető határidőt, amit természetesen meg kell tennem. Sargenttől és Hardytól semmi hír, és kérem, ne tartson vészmadárnak, amiért Hardy segítségével sem bízom nagyon. Idős ember megfelelő kényelem és friss inspirációk híján, nemrég nősült, azt hiszem, legalább egy éve nem láttam tőle sehol semmit, ha egyáltalán jelent meg írása. Feltehetően Sargent küld nekünk valamit; ha a következő napokban nem hallok felőle, újra megrohmozom. „Feltehetően”, mondom, de valahogy nem tudok felelősséget vállalni érte. Nagyon sok hasonló célú kiadványra érkezett és érkezik felhívás mostanában. A démoni kis Elizabeth Asquith³⁸ megkaparintotta egy kis írásomat. Ismételt sürgetésére hónapokkal ezelőtt küldtem el neki egy hasonló könyv számára, amely azóta sem jelent meg. Így aztán nem használja fel, de visszaküldeni sem hajlandó, ha így tenne, ez az írás, noha kissé korábban született, tökéletesen megfelelné arra a célra, amire Maga szánná. Mindenesetre ígérem, hogy küldök Magának valamit, mihelyst összeszedem magam az elmúlt napokban rám tört kellemetlen betegségből. Egy vallomással is tartozom Magának. Nem írtam a nevében H. G. Wellsnek, olyan okokból, amelyeket most nem szeretnék részletezni, de amelyek kellemetlenné, sőt lehetetlenné teszik a vele való levelezést.³⁹ Attól tartok tehát, személyesen kell kapcsolatba lépnie vele, ez ügyben nem lehetek segítségére. Félek, gyönge kifogás ez, de sajnos jobbal nem szolgálhatok. Mindebből az következik, hogy csupán abban vagyok biztos, hogy küldök Magának valamit, egy összetört, öreg ember nyomorult kis írását. Voilà. [...]

Szegény inasom, Burgess kijött a kórházból, most a tábori kórházban van, de a halála olyannyira megsérült, hogy nem hiszem, hogy a maradványok lerombolására visszaküldenék a frontra. Nehezen tudom elképzelni, hogy az emberség nevében ne mentenék fel végleg a katonai szolgálat alól. Ez esetben visszafogadom gyakorlatilag süketnéma szolgálatra, ami még mindig jobb, mint a semmi. Ez alkalommal ennyit.

Töredelmes barátja,

Henry James

³⁶ E. W. THE BOOK OF THE HOMELESS (HONTALANOK KÖNYVE) címmel egy, a kor fontos művészeit megszólaltató könyvet akart összeállítani, amelyhez H. J. segítségét kérte. A könyv 1916-ban jelent meg.

³⁷ Rudyard Kipling valóban nem küldött írást, Joseph Conrad, John Singer Sargent és Thomas Hardy viszont igen. H. J. a THE LONG WARDS című írását küldte.

³⁸ Herbert H. Asquith liberális miniszterelnök lánya.

³⁹ H. J. A FIATAL NEMZEDÉK című cikkében kritikus hangot ütött meg szinte valamennyi fiatalabb pályatársával szemben. Wells regényeit fanyalagva, dokumentumértékük miatt dicsérte, a művészi rangot elvitatva tőlük. WELLS BOON: THE MIND OF THE RACE, THE WILD asses OF THE DEVIL AND THE LAST TRUMP című könyvében vágott vissza, amit szokása szerint elküldött H. J.-nek. A könyv OF ART, OF CRITICISM OF MR. HENRY JAMES című fejezetében durván, személyeskedően kigúnyolta Jamest, aki erre vérig sértődött, és minden kapcsolatot megszakított vele.